

КУЛЬТУРА ПОБУТУ В ОКРЕМОМУ РАЙОНІ

Анна Кравець, Назарій Совсун

Нещодавно біля метро «Мінська» зруйнували будинок побуту, який з часів забудови Оболоні був головним громадським центром району та її «архітектурним акцентом»¹. Цю будівлю, на місці якої тепер постане житлово-офісний комплекс, було спроектовано так, щоб відповідати всім побутовим прагненням громадян соціалістичної держави. Служба побуту в ідеалі була призначена для оптимальної організації та раціонального розміщення підприємств побуту, забезпечення населення комплексними приймальними пунктами побутового обслуговування (відокремлені маленькі служби з послуг вважалися радше неефективними, малопотужними та збитковими)². Хоч поняття про громадський центр і включало наймасовіші «стандартні види послуг», та деякі з них передбачали досить нюансовані побутові практики (на зразок прасування, штопання, виведення плям).

Будинок побуту «Оболонь», архітектор Б. Гудков

зони незрозумілого призначення, зникнення яких не викликає жодних заперечень. Вочевидь, для інвесторів вигідніше побудувати на їхньому місці щось нове, ніж вкладати гроші у повну реконструкцію.

Цей текст є спробою розглянути сучасну ситуацію Оболонського району в поєднанні з його минулим та уявним на тлі більш загальних теоретичних зауваг стосовно культури побуту, а також тих процесів, що схожим чином відбуваються в побуті й інших районів Києва.

На сьогоднішній день з будинків побуту в Києві залишилися одиниці. Навіть часткове перекваліфікування подібних закладів не змогло забезпечити їх вписування у нові соціально-економічні обставини. У 90-х–2000-х побут змінювався, і розміщення будинку побуту «Оболонь» поступово вміщувало все більше офісів та магазинів, навчальних центрів тощо, й будівля все менш відповідала своїй назві. Для багатьох мешканців міста будинки побуту перетворились на химерні

1. Асталаш Є. С., Северіна О. С. Служба быта — Киеву, Строительство и архитектура. — М. — 1986. —

№ 9 — С. 13.

2. Там само.

Урбаністичний аналіз не робить висновки з механічних обрахунків площ та периметрів, радше його точки інтенсивності виникають у певних соціальних, політичних, економічних, ідеологічних обставинах. Нашою метою було звернути увагу на ці обставини в історичній перспективі, проаналізувати тонкі зв'язки між поняттями спільного та індивідуального в місті, між побутом та політикою. Аби отримати нові пояснення сучасного та локального, ми вдаємося до історично-порівняльного аналізу, що бере до уваги радянський побут загалом і простежує певні риси його трансформації в різні періоди та відповідні зміни у ландшафті.

Від розгляду культури повсякдення та ставлення до речей ми рухаємося до сучасних практик комунікації та обігу товарів. Особливої уваги в тексті заслуговують будівлі побутового обслуговування населення, що розміщує наш аналіз на стику побутового та суспільного, звертаючи увагу на формальні ознаки та ролі громадського центру в різний час. Крім того, робота з уявним на матеріалі кінематографічних образів, у яких постає Оболонь, дає змогу розглянути те, що лежить по той бік дискурсивного і практик повсякдення. Так постає спроба дослідити конструювання збірних образів району, що асоціюються з ним у повсякденні як в історичному контексті, так і в сучасному.

Відчужене місто. Проблеми спільного та приватного простору

Урбанізм є дуже життєвою й суто практичною сферою досліджень. Скільки б архітектурні вуаеристи не прагнули приділяти увагу естетичному досвідові, тут переважають раціоналізм, утилітаризм і боротьба за права на фізичний простір. Проте в Києві практичні питання, принципи, концепції щоденного існування у місті не становлять широкого зацікавлення його мешканців і надто загально закріплені у діяльності на рівні виконавчої влади. Адже головним принципом впорядкування простору наразі в Україні є продаж, а регулятором — ринок землі. Не існує широких суспільних обговорень альтернативних концепцій розвитку, які би враховували інтереси значної кількості населення. Місцевий медійний резонанс на практиці здебільшого здатні створити лише невеликі самоорганізовані громадські групи. Немає утопічного проекту, такого собі морального «alter ego» суспільства, можливість його було витіснено після поразки проекту комуністичного. Політизованість цієї проблематики набагато менша за звичайні гучні популістські питання, на яких сьогодні будується корумпована політика. Активістська аудиторія, хоч і порівняно ширшає, проте мобілізація радше центрується довкола класичних проблем, спрямованих на те, щоб протягувати потрібні політикам рішення у той момент, коли вся увага закумульована на болючому.

Спільне виявляється порожньою категорією: не існує громадської відповідальності у проблемах спільного простору, що безпосередньо торкаються наших життів, здебільшого по лінії екстер'єру, де здійснюється політика, що впливає на побут людей. Адже сфера впливу кожної людини обмежується власною квартирою. Мешканці Києва (як і більшості пострадянських міст) відчайдушно ігнорують некомфортність публічного простору, але вкладають чимало зусиль, облаштовуючи свій побут і особистий простір: життя відбувається в інтер'єрі. Важливий лише приватний простір, який існує «для себе», або втеча між стін та речей, у «фортецях побуту»³. Показовою в цьому плані є надрозвиненість індустрії ремонту, що на міському просторі позначається величезними площами, зайнятими ремонтно-будівельними гіпермаркетами, як «Leroy Merlin», «Епіцентр», друга лінія домашнього затишку «Dream Town» тощо.

3. За висловом В.Маяковського.

Зміни режимів побуту та ставлення до речей: від боротьби з буржуазністю до споживацького затишку

Побут — це периферія соціальних відносин. Адже він прилеглий до сфери внутрішнього, квартирного, інтимного та сакрального, з одного боку. З другого, повсякдення часто належить до таких контекстів, де ця сфера пригнічується як міщанське, тлінне, вульгарне, обтяжливе, таке, що підпадає під владу речей та схематизмів і відтак має бути подоланим заради свободи від вічного повторення. Етична боротьба з побутом здійснювалась і в російській монархічній культурі, і в радянській соціалістичній. Відтак, із розпадом Союзу пропагандистське гасло з травматичного минулого про «боротьбу з убогістю побуту» обертається тим, що споживач з особливою, екзальтованою насолодою долає цю заборону повсякдення як вульгарного. Предмети набувають нового значення, послуги, що задовольняють потяг до феєричних практик та святкування, як і інші способи «священного неробства», множаться — продовжуючи ту ж таки одвічну боротьбу.

Однак ідеологічне осмислення повсякдення в радянській культурі не в усі часи надавало йому конотацію ворога. Рання революційна боротьба з мотлохом, що проходила на тлі утопічних потуг, із загальної перебудови побуту змінилась новою хвилею захоплення домашнім затишком. Пізніше, під час «відлиги», молодіжна інтелігенція збунтувалась проти скомпрометованого сталінського затишку, повертаючи аскетизм і романтику «безпобутовості»⁴. Таким чином, дослідниця «загальних місць» Світлана Бойм простежує певні зміни у товщі повсякдення. «Після розчарувань серпня 1968 року, коли радянські танки ввійшли до Праги, частина інтелігенції переглянула "кухонні посиденьки" попереднього десятиліття»⁵, — з абзацу не зрозуміло, яким чином переглянули, до яких змін це привело. Пізньорадянська комунальна квартира з її наскрізь вербалізованим внутрішнім побутом колективного тіла та розтягнутим на нескінченність часом вміщує життя «маленької людини», що проходить у сидінні та посиденьках і зав'язується радше на індивідуальних, міжособистісних зв'язках та внутрішніх комунікаційних кодах.

У побуті радянської людини не було надлишку предметності, й усе ніби виконувало свою безпосередню функцію. Надлишкова предметність не лише засуджувалась ідеологічно, але й не могла реалізуватись через брак багатьох, подекуди найбільш необхідних у побуті речей, будучи неможливою з економічних причин для більшості. Як стверджує Катерина Дьоготь, володіти річчю в радянській культурі взагалі не було можливо: у світі рівності (навіть якщо вона завжди була лише уявною) речі не могли бути пригніченими і відчуженими об'єктами, як це було в капіталістичному Заході. Річ сама ставала суб'єктом, який повинен був представляти цінність праці⁶. Річ-суб'єкт скоріше була ближчою до робітника, що її виробив, і не піддавалася безпосередньому власнику. Принаймні до того моменту, поки власники не втручалися в її виробництво, переробляючи під свої індивідуальні потреби. Адже радянські речі, котрі були доступні покупцям, повсякчасно вимагали додаткової обробки, аби стати зручними і можливими для вжитку, а особливо побути радянської людини неодмінно була пов'язана з його виробництвом. Дьоготь вказує, що попри офіційно декларовану асексуальність побуту та предметності, в радянській культурі зв'язок між річчю і людиною був значно інтимнішим, ніж у капіталістичних країнах⁷ (про що, можливо, найкраще свідчило ставлення до предметів із Заходу, які ставали найкращими друзями радянських людей).

4. Бойм С. Общие места, Мифология повседневной жизни. — М.: НЛО, 2002. — С. 53–59.

5. Там само. — С. 58.

6. Дьоготь Е. От товара к товарищу. К эстетике нерыночного предмета / Е. Дьоготь // Логос — 2005. — №5 (580). — С. 202.

7. Там само. — С. 209.

Будинки побуту в цій системі виконували відповідні функції. Ремонт взуття, сумок, парасольок, годинників, пральня, хімчистка, виведення плям — набір послуг не був уніфікованим, проте саме він може свідчити про радянську предметність. До будинку побуту не ходили просто так, а лише за потребою: повернути до вжитку ту чи іншу річ або ж підлаштувати. Вкотре відремонтований годинник, пошита в ательє за власним стилем спідниця тощо — всі ці речі історизувалися й жили разом з їхніми господарями. Причому концептуальне осмислення предметів позначало також утворення навколо цього певної культури суспільного взаємообміну та певну дискурсивну інтенсивність.

Відтак виробництво побуту передбачало також виробництво комунікації. В радянських містах завжди знаходилося місце для різноманітних гуртків, у яких люди вчилися конструювати, моделювати, в'язати тощо. На тлі застою в пізньорадянській офіційній культурі низова, неофіційна культура завжди була наповнена комунікативними практиками (тут можна говорити і про рецепти страв, що кочували між господарями, і про поради щодо свіжості чи якості харчових продуктів у магазинах тощо), які хоч і замикалися в окремі острівці соціального, однак відігравали значну і визначальну роль у житті кожної людини. В добу «Дрімтаунів» ця межова мова побутової взаємодії зникла.

Помітною є зміна у ставленні до речей. Вони зведені до видимостей, їхня предметність вислизає під тиском ринкової вартості. Момент комунікації, що раніше був необхідним для отримання тих чи інших предметів, на сьогодні зведений до сплати за покупки. Тілесні звички споживачів організуються взаємодією з об'єктами бажання, що предметно втілюють людські фантазії. З іншого боку, таким чином організація соціально-побутової сфери виключає практичні послуги, що не належать до найпопулярніших, витісняються з ринку та стають недоступні, а натомість усе собою заступає продаж як єдина універсальна послуга.

Важливий фактор, який визначає сьогоднішнє ставлення до предметів, полягає і в тому, що люди вже не асоціюють себе з виробництвом, адже криза перехідної економіки в 90-х та сучасна глобальна капіталістична криза вдарила по виробниках, натомість кожен громадянин є споживачем (можливо, це і є тепер головною його функцією?). За таких умов низька якість товарів уже не становить проблеми: речі зношуються навіть тоді, коли мають ідеальний вигляд — не відповідаючи новій моді, інтенсивність якої постійно росте — відтак вони повинні бути замінені на нові. Поламаний годинник вже не потрібно відносити в майстерню: все одно він не відповідає оновленому гардеробу. Якщо в радянській культурі споживач часто ставав рабом придбаної речі, а річ представляла цінність праці, то в капіталізмі все навпаки — самі товари виглядають і функціонують як раби.

Уявне в побуті зразкового району: загрози, фантазії та їх утілення

Оболонь було заплановано як втілення мрії громадянина-трудівника, що житиме за комунізму. Рационально організований побут та прогресивне планування включало найнеобхідніші об'єкти служби побуту на місцях — універсам, будинок побуту. По решту необхідного (одяг, взуття, ювелірні вироби, посуд абощо) потрібно було їхати в центр міста. Оболонь як спальний район, місце оселі та відпочинку, де проходить приватне життя, за стандартною мрією, має бути комфортним та доброзичливим місцем, спокійним, розташованим подалі від буденної суєти центру міста. Це ідеал, якого прагнув би робітник: оселитися з сім'єю в такому місці, що обіцятиме щасливе та спокійне повсякдення. Проте на попередніх стадіях конструювання, на шляху до досягнення цієї омріяної мети його можуть спіткати сумніви та страхи. У фільмі «Дрібниці життя» (Вячеслав Криштофович, 1980) Оболонь фігурує як образ пустки, холодного техногенного монстра необжитого простору.

*Кадр з фільму «Дрібниці життя»
(реж. Криштофович В., 1980 р.)*

Кадр з фільму «Розпад» (реж. Беліков М., 1990 р.), що демонструє драматичну картину міста енергетиків після аварії: ліворуч на горизонті видно оболонський нефункціоналістський будинок архітектора Б. Гудкова по вул. Маршала Тимошенка, 18

Таке відчуття переслідує героїв фільму, коли вони потрапляють на далеку кінцеву зупинку трамвая, оточену пісками, через які потрібно ще йти пішки до нових будинків — саме на цих деталях акцентує режисер. Такий образ дає змогу передати сімейну драму пари напередодні розлучення, їхню розчарованість у несправджених надіях.

Інший образ подібного побутового або соціального страху постає у фільмі «Розпад» (Михайло Беліков, 1990), присвяченому чорнобильській атомній катастрофі — частково знятому на Оболоні. Спальний район отримує свою паралель зі зразковим соціалістичним «містом енергетиків» (враховуючи, що Прип'ять та Оболонь забудовувалися приблизно в один період, тобто мали схожі риси «способу життя», локальних зв'язків, власне архітектури тощо). Таким чином образ, що малюється, втілює розпачливу, депресивну картину та настрій: вже обжитий на час аварії район обертається моторошним пейзажем, у якому панує щось невідоме та вбивче. Після такого роду техногенної аварії це найперше, що впадає у вічі: картина зовсім звична, але тепер вона позначає небезпеку, моторошне, паралітичний жах.

Такі образи, що виникають «по той бік» запланованого успішного повсякдення, відбиваються в кінематографі або ж конструюються за його участі та у повсякденній практиці між людьми.

У сучасний період безпосередньо з Оболонню також пов'язані деякі серйозні екологічні загрози, що час від часу постають у медійному просторі. Зокрема, йдеться про побоювання щодо прориву дамби Київського водосховища через її аварійність та потребу в ремонті. Стосовно такої перспективи думки розбігаються: дехто вважає, що дамба, побудована 1964 року, розрахована на 100 років експлуатації, інші ж застерігають, що у разі затоплення вода протягом кількох хвилин рине на Оболонь у першу чергу. Крім того, зосереджені на Оболоні об'єкти харчової промисловості становлять серйозну загрозу екологічної катастрофи. Адже один із найпрестижніших спальних районів Києва 2011 року посів перше місце за рівнем небезпечних відходів (I-III класів), фактично утворюючи третину цих відходів у Києві⁸.

Попри це, у добу, коли утопічні проекти подолано, публічний простір району подекуди перетворюється на вмістилище фантазму, напівілюзорний вимір простору, який завжди вже містить твоє бажання і обіцяє насолоду. Не дарма оновлений вигляд джентрифікованої Оболоні 2003 року отримує державну премію в галузі архітектури — «за реалізацію комплексної програми гуманізації містобудівного середовища»⁹. Тим паче тепер, коли по лінії

Кадр з фільму «Розпад» (реж. Беліков М., 1990 р.). Будинок на Героїв Сталінграда, 26, з якого у фільмі евакуюють людей

Тарас Хімчак. Торгово-розважальний центр «Дрімтаун»

8. Найбруднішим районом Києва несподівано визнали Оболонь // ТСН. — 21.07.2012. — <http://tsn.ua/ukrayina/naubrudnishim-rayonom-kiyeva-nespodivano-viznali-obolon.html>.

9. Кальницький М. Б. Житловий масив Оболонь // Київпроект: 70 років: монографія / Авт.-упоряд. Кальницький М. Б., Суворов В. А.; за заг. ред. Гордєєва І. П. та ін. — К.: А+С, 2007. — С. 147.

Тарас Хімчак. Торгово-розважальний центр «Дрімтаун»

тобудівній перспективі ТРЦ, що сьогодні також є синонімом «громадського центру», займає все більше квадратів на плані міста. Так, на ділянці між колишнім універсамом та колишнім будинком побуту на відстанях від 400 до 700 метрів один від одного розміщено п'ять торговельних та торгово-розважальних центрів. Від дефіцитних злиднів у радянському побуті ми перейшли до іншого екстремуму — коли все під рукою, і сама пропозиція породжує попит. Ходити поверхами, вулицями, «мріями» ТРЦ — це сучасний ідеалізований побут. Таким чином, час проводять у свого роду «не-місцях», утопіях. Інтер'єри торгово-розважальних центрів, простори гіпостазованого комфорту стали також зонами публічного проведення часу. Посиденьки проходять радше у кафе та ресторанах, розташування яких посеред шопінг-молу власне забезпечує і помножує публічність. Проте така публічність є скоріше грою у видимості, демонстрацією статусу на тлі зведеної до мінімуму комунікативної практики. Така публічність наскрізь індивідуалізована і щоразу відштовхується від рівня достатку кожного з агентів. Розважальність між тихими складками побуту позначає гедоністичний престиж успішних класів. Між тим, решта людей також потрапляють в умови нав'язаного, проте добровільно прийнятого споживчого змагання, переймаючись цими образами успіху.

Особливості товарообігу в пізні часи СРСР, неспроможність впливати на вирішення найголовніших питань та страх тиску згори вилились у народження низової культури, що виявляла себе в комунікативних практиках. Ця низова культура, звісно ж, не існувала відокремлено від культури офіційної. Їхнє поєднання вможливило, зокрема, вписування низової культури в міську інфраструктуру. Проте такий простір спільної взаємодії набув політичної ваги, і саме він, імовірно, став однією з найголовніших передумов подолання «реального соціалізму». Втім, на тлі послаблення тиску державного апарату ці зв'язки не посилюються, а радше навпаки, руйнуються. Сучасні капіталістичні міста та їхні спальні райони, що беруть свій початок у соціалістичному минулому, кардинально змінилися і з функціональної точки зору.

Найбільший житловий масив у радянські часи тепер репрезентують нові «Липки» разом із «Дрімтаунами». Зміни соціально-економічного устрою та ідеологічної орієнтації відбулися на всіх рівнях взаємодії як людей між собою, так і обігу речей та товарів.

метро вже зведено два величезні «Дрімтауни», спокійний обжитий спальний район поживається та приймає охочих покупців з усього Києва. Оболонь перетворилася на елітний масив з дорогою житловою площею та бутіками, а її публічний простір поступово захоплює модус сьогодні — ТРЦ.

ТРЦ покриває простір, який, по суті, захищений від побутових небезпек, бруду вулиць та інших розривів соціального, які нам може експонувати жива реальність. У міс-

На цьому тлі не виглядає дивним руйнування будинку побуту «Оболонь», який хоч і не виконував своїх запланованих функцій, проте давно на тілесному рівні закріпився в повсякденні мешканців району як центр практичних послуг. Будинок побуту не пропонував своїм відвідувачам ані безтурботності розваг, ані видимості престижу, окрім грубої функціональності, конотуючи хіба що некомфортні спогади про минуле.

Знесення будівлі, колишньої архітектурної принади району, уособлює поразку проекту прогресивного побуту та намагання витіснити цю поразку, разом із радянським минулим, з візуального образу осучасненого престижного ландшафту Оболоні. Сьогодні Оболонь знову втілює мрії про щасливе повсякдення, проте лише обмежена категорія людей може претендувати на спробу їх здійснення. Натомість побутова культура атомізованих індивідів тяжіє до забуття у розвагах, споживання видимостей та відчуження від подій суспільного та політичного значення.

Література

- Бойм С. Общие места. Мифология повседневной жизни. — М.: НЛО, 2002.
- Деготь Е. От товара к товарищу. К эстетике нерыночного предмета // Логос — 2005. — № 5 (580).
- Кальницький М.Б. Житловий масив Оболонь // Київпроект: 70 років: монографія. / Авт.-упоряд. Кальницький М. Б., Суворов В. А.; за заг. ред. Гордєєва І. П. та ін. — К.: А+С, 2007.